

SEN CSE-HUA

MAO CE-TUNG SZEREPE A KATONAI BEAVATKOZÁSRÓL HOZOTT SZOVJET DÖNTÉSBEN

Hruscsov hatalomra kerülése után Szovjetunió és Kína kapcsolata a korábbiaknál szorosabbá vált. A barátságra és együttműködésre hajló viszonyon az sem rontott, hogy Mao Ce-tungot kissé aggasztotta Hruscsovnek a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusán mondott beszéde. Sőt, a sztálinizmus hrucsovi bírálata még jól is jött neki: segített elhárítani a veszélyt a Kínai Kommunista Párt (KKP) feje felől. Az SZKP XX. kongresszusán megfogalmazott irányelvek nagy vonalakban megegyeztek a KKP 1956. szeptemberi VIII. kongresszusán elfogadott politikával.¹ S Moszkva abban az időben nagy figyelmet fordított a kínai kommunisták véleményére. A KKP kongresszusán elhangzottakat összefoglaló cikket A proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól címmel hozta le a *Pravda*, az SZKP KB hivatalos lapja, később kétszázezer példányban külön is megjelentették, hogy felhasználhassák a pártoktatásban.² A További adalékok a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól című következő kínai cikk megjelenése után pedig a szovjet rádió legismertebb bemondóját jelölték ki a feladatra, hogy több alkalommal is felolvassa a szöveget.³ A felhőtlen együttműködést bizonyítja a pekingi szovjet nagykövetség 1956. évi jelentésében megfogalmazott javaslat is: az SZKP Központi Bizottságának Kínába kellene küldenie néhány pártszervezésben dolgozó szovjet kommunistát, hogy a helyszínen tanulmányozhassák a kínai párt és kormány munkáját, mivel „a KKP gazdag tapasztalatokkal rendelkezik a párt- és államszervezés, valamint a propagandamunka területén”.⁴ Ilyen előzmények után nem

1 A kérdés részletes kifejtését lásd [Sen] (2004) 28–70. p.

2 Lásd erről Vang Fu jelentését a szovjetunióbeli helyzet bizonyos jelenségeiről, 1956. április 25. Csilin Tartományi Levéltár, 1-12/1-1956, 101. p.; *Zsenmin Zsipao*, 1956. július 6.

3 Zsung (1991).

4 Centr Hranenyija Szovremennoj Dokumentacii (CHSZD) f. 5, op. 49, gy. 41, l. 16–17.

megleő, hogy a lengyel és magyar válság kritikus napjaiban Hruscsov „kérte a testvéri KKP véleményét”.⁵

AZ ELSŐ SZOVJET KATONAI BEAVATKOZÁSRÓL KÍNÁTÓL FÜGGETLENÜL DÖNTÖTTEK

Kínát váratlanul érte az október 23-án kirobbant magyar válság. A KKP vezető politikusai még azok után sem kommentálták a történeteket, hogy másnap hajnalban a szovjet csapatok bevonultak Budapestre. A magyar sztálinisták és reformpártiak egyaránt jó viszonyt ápoltak Kínával, de Peking eleve úgy látta, hogy a hallgatás célravezetőbb a sok beszédnél, és nem jó elsietve véleményt nyilvánítani. A KKP és a budapesti kínai nagykövetség is hallgatott a Magyarország belügyének tartott eseményekről, annak ellenére, hogy Hao Tö-csing nagykövet aggodalommal tekintett a magyarországi tömegdemonstrációkra, amelyek meggyengíthetik a magyar kommunista párt támogatottságát, rosszabb esetben megdönthetik az addigi vezetés hatalmát. A kínai nagykövetség már a budapesti zavargások kezdetén bezárta vaskapuit, és a szemben álló felek mindegyikével, még a korábbi közeli barátokkal is került a kapcsolatfelvételt. Hao Tö-csing a nagykövetség őrparrancsnoka révén udvariasan arra kérte a Rákosi-kormány menedéket kereső tagjait, hogy a szovjet nagykövetségnél kopogtassanak. A követség dolgozó biztonsági okokból mindannyian a követségi lakásokban dolgoztak, a rádióból szerzett információkból, valamint rölapok és plakátok elemzése útján tájékozódtak.

A Kínai Külügyminisztérium Levéltárában található iratok is alátámasztják, hogy Mao semmit nem tudott a Magyarországon történetekről. A budapesti kínai nagykövetség október 23-án 20, illetve 21 órakor két táviratot küldött Pekingbe. Ezek a budapesti felvonulásról és Gerő rádióbeszédéről számoltak be, az eseményeket azonban nem értékelték. Október 23. után nem érkezett több hír Budapestről. Október 24-én 16 órakor a kínai külügyminisztérium egymás után három táviratot küldött budapesti, illetve más kelet-európai diplomáciai képviselőinek, melyekben sürgős jelentést kért a magyarországi politikai helyzetről, mindenekelőtt Nagy Imréről. Az egyik távirat szövege így szólt: „A jelentésben tartózkodjanak a szubjektív, egyoldalú értékeléstől és mások véleményének kellő mérlegelés nélküli átvételétől.” A külügyminisztérium ezután utasította a budapesti kö-

vetséget, hogy haladéktalanul küldjön Moszkvába egy – az eseményeket jól

5 Hruscsov (1988) 599–600. p.

ismerő – diplomatát és egy magyarul tudó tolmácsot – természetesen azért, hogy részletesen beszámolhassanak az október 23-a óta Moszkvában tartózkodó Liu Sao-csinek a magyarországi állapotokról.⁶

Válasz azonban nem érkezett Pekingbe, Budapesttel megszakadt a kapcsolat. A nagykövetségnek nem volt önálló távírókészüléke, a magyar postán keresztül érintkezett Kínával. A válság kezdetekor, október 23-án éjjel azonban minden nemzetközi telefon- és távírókapcsolat megszakadt. Következésképp sem a kínai nagykövetség nem tudott jelentéseket küldeni Pekingbe, sem a pekingi külügyminisztérium nem tudta utasításaival elérni budapesti külképviseletét. A távírószolgáltatás csak október 25-én állt helyre, de a telefonok még ekkor is süketek maradtak. A nagykövetség ugyan már október 24-én reggel feladott egy táviratot, amelyben megírták, hogy a felvonulás az előző éjszaka „ellenforradalmi lázadásba torkollott”, és a magyar kormány statáriumot hirdetett, valamint hogy szovjet csapatok szállták meg a magyar fővárost, a kínai külügyminisztérium azonban csak október 26-án hajnalban kapta meg az üzenetet.⁷

A kínaiak először Moszkvában értesültek a magyar válságról. Orosz levéltárakban talált iratok, továbbá Si Csö visszaemlékezései alapján tudható, hogy Liu Sao-csi Moszkvába érkezése után, október 23-án délután a szállásán találkozott Hruscsovval. Beszélgetésüket a magyarországi zavarásokról beszámoló magyar pártvezető,

- 6 Jelentés a budapesti egyetemisták felvonulásáról, 1956. október 23. Kínai Külügyminisztérium Levéltára (KKL), 109-01041-01, 3–4. p.; Jelentés Gerő rádióbeszédéről, 1956. október 23. KKL, 109-01041-01, 5–6. p.; Az új párt- és állami vezetők Magyarországon, 1956. október 24. KKL, 109-01041-01, 8. p.; „Sürgős jelentést kérünk a magyarországi belpolitikai helyzetről és a magyar kommunista párt vezetőségéről”, 1956. október 24. KKL, 109-01041-01, 9. p.; „Küldjön haladéktalanul egy követségi tanácsost és egy lengyel [sic!] tolmácsot Moszkvába”, 1956. október 24. KKL, 109-01041-01, 14. p.
- 7 A követség személyzete egészséges és biztonságban van a budapesti felkelés kitörése után, 1956. október 24. KKL, 109-01041-01, 7. p.; A jelentések elmaradásának okai, 1956. október 25. KKL, 109-01041-01, 16. p.; A reakciós zavarások nyomán kialakult általános helyzet a magyar fővárosban, 1956. október 24. KKL, 109-01041-01, 10–11. p. A budapesti helyzet súlyosbodása miatt később ismét megszakadt a kapcsolat a budapesti kínai nagykövetség és a pekingi külügyminisztérium között, s a nagykövetség csak a magyar külügyminisztérium és a pekingi magyar nagykövetség útján tudott a kínai vezetéssel érintkezni. Az események alakulása a magyar fővárosban október 26-án, 1956.

október 26. KKL, 109-01041-01, 23. p.; Az aktuális helyzet figyelemre érdemes jelenségei, 1956. október 27. KKL, 109-01041-01, 27. p.

8 CHSZD f. 3, op. 12, gy. 1005, l. 52; Si (1997) 13–14. p.

9 Lásd Mao életrajzát. Fen–Csin (2003) 604. p. Eszerint Liu Sao-csi október 23-án, a szovjet vezetőkkel folytatott tárgyalásokon értesült a magyarországi felkelésről, s telefonon azonnal tájékoztatta Maót is. Október 24. és 30. között Mao egy sor magas szintű megbeszélést folytatott a lengyel és a magyar válság ügyében, miközben telefonon közvetlen kapcsolatban állt Liuval, de beszélgetéseiről részleteket nem tudunk.

Gerő Ernő és Zsukov marsall hívásai szakították félbe. Hruscsov válaszolt a történeteket Liunak, majd hozzátette: „Ön nem ismeri a magyarországi helyzetet, de pillanatnyilag nincs is időnk előzetes konzultációkra. Kérem, jöjjön el az Elnökség holnapi ülésére!” Aztán távozott. Másnap délután Liu meg is jelent az SZKP KB Elnökségének ülésén. A magyarországi események kapcsán Hruscsov tájékoztatta a résztvevőket, hogy a szovjet csapatok bevonultak Budapestre, gyakorlatilag helyreállították a rendet, a válság megoldódott, már csupán néhány stratégiai pont maradt „a banditák” ellenőrzése alatt. A magyar nép örömmel fogadta a Vörös Hadsereg

és a szovjet tankok megjelenését. Reményét fejezte ki, hogy a kínai elvtársak is meg fogják érteni, hogy ezek a lépések feltétlenül szükségesek voltak. Majd azt fejtegette, hogy szemben a lengyel válsággal, amely párton belüli konfliktus, Magyarországot az ellenforradalom veszélye fenyegette. A magyar válságot tehát másként kell kezelni.⁸ Liunak nem volt ellenvetése. Moszkvai útjáról írott jelentése szerint Liu azonnal telefonált Pekingbe, miután Hruscsov távozott tőle, és egyeztetett Maóval. Mivel pontos értesülések híján voltak, úgy döntöttek, egyelőre nem nyilatkoznak a magyar eseményekről. Ezért – eltekintve a *Zsenmin Zsipao* október 27-i számában megjelent cikkektől, amelyek arról tudósítottak, hogy „reakciós erők” kihasználták a diákok békés felvonulását, fegyveres zavargásokat szítottak, és a magyar kormány a rend mielőbbi helyreállítása érdekében arra kényszerült, hogy a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok segítségét kérje – a kínai kormány és a kínai politikusok október 30. előtt általában nem szóltak meg. A történelmi forráskutatások és a tudományos értekezések mind ez ideig nem fordítottak kellő figyelmet erre a hallgatásra.⁹ A csend a magyarországi helyzet folytonos változásával magyarázható. Október 27-én a budapesti kínai nagykövetség már azt jelentette, hogy „megsemmisítették a fegyveres ellenforradalmi erőket”. A következő napon újabb távirat érkezett Pekingbe Nagy Imre aznap délutáni rádióbeszédéről, amelyben a

miniszterelnök általános tűzszünetet rendelt el, bejelentette a szovjet csapatok azonnali kivonulását Budapestről, és ígéretet tett a kormány átalakítására. A nagykövetség erről így írt: „Nagy bejelentése után hallani lehetett, hogy az ágyúlövések fokozatosan elhallgatnak.” Remény van rá, hogy a rend rövid időn belül helyreáll.¹⁰ Október 24. és 28. között a magyarországi helyzet túlzottan képlékeny volt. Október 28-án éjszaka a szovjet pártvezetés – miután a Budapestről visszatért Szuszlovtól értesült a legfrissebb fejleményekről – úgy döntött, hogy támogatni fogja Kádár és Nagy legújabb, Gerő Ernő és Hegedüs András nélküli kormányát, egyetért Nagy bejelentésével, és kivonja a szovjet csapatokat Budapestről és a megszállt országrészekről.¹¹

A Szovjet Katonai Erők Főparancsnoksága még aznap utasítást adott a kivonulási terv kidolgozására. Az elképzelések szerint a Budapestet elhagyó szovjet erők helyét magyar katonai alakulatok vették volna át. Az elkészült terv az időpontot is meghatározta: a magyar hadseregnek október 29-én 20 óra és október 30-án 6 óra között kellett elfoglalnia a kijelölt pozíciókat.¹² Hogy mit gondoltak a kínai vezetők az események illetően fordulatáról, nem tudni, de a *Zsenmin Zsipaó* október 28-i és 29-i száma már azt sugallja, hogy a válság hamarosan megoldódik. A magyarországi események kapcsán az olvasható, hogy a magyar kormány felszólította a lázadókat, a megadott időre tegyék le a fegyvert, és a fegyveresek többsége ennek már eleget is tett, az emberek tárgyalásokat sürgetnek, Budapesten átmenetileg tűzszünet van, a kormány és a nép igyekszik helyreállítani a rendet, tárgyalások folynak stb. Mao Ce-tungot talán ezek a történések is befolyásolhatták, amikor úgy döntött, hogy támogatja a szovjet csapatok kivonását szorgalmazó lengyel és magyar követeléseket; a Varsói Szerződést nincs értelme továbbra is életben tartani.

10 „A fegyveres ellenforradalmi erők nagy részét felszámolták.” 1956. október 27. KKL, 109-01041-01, 24. p.; „Utasításokat várunk, hogy milyen álláspontra helyezkedjünk a magyar események kapcsán.” 1956. október 28. KKL, 109-01041-01, 36. p.

11 CHSZD f. 3, op. 12, gy. 1005, l. 54-61; Volkov (1998), 439-441. p. Hegedüs András szerint Nagy Imre úgy tájékoztatta Gerőt és őt, amikor október 28-án délelőtt 11 órakor visszatért a szovjet nagykövetségről, hogy a szovjetek beleegyeztek a magyarországi kormányátalakításba. Hegedüs (1992) 310. p. A kínai nagykövetség jelentése szerint a szovjet csapatok október 28-án este megkezdték a kivonulást Budapestről. Az egyetemisták forradalmi bizottságának követelései, 1956. október 29. KL, 109-01041-01, 54. p.

12 Györkei-Horváth (1999) 70-71. p.

MAO CE-TUNG SZEREPE A MÁSODIK SZOVJET BEAVATKOZÁSBAN

A magyar pártvezetés azonban a felbőszült tömegek láttán nem alakította át a kormányt, az engedmények nem csillapították az indulatokat, sőt a fegyveres bajkeverők malmára hajtották a vizet. A budapesti helyzet egyre bonyolultabbá vált. Október 29-én Moszkva először Szerovtól, majd éjszaka Mikojantól és Szuszlovtól is úgy értesült, hogy a kormány már nem tudja kézben tartani az országot. Hruscsov éppen Liu Sao-csivel tárgyalt a Szovjetunió és a kelet-európai országok viszonyának új alapokra helyezéséről, amikor a hírt kapta. Liu a tárgyalás során Mao véleményét tolmácsolta, javasolva, hogy a szovjet vezetőknek politikai, gazdasági és katonai téren is nagyobb szabadságot kellene adniuk Kelet-Európának. A megbeszélés az éjszakába nyúlt, végül a szovjetek elfogadták a kínai javaslatot. Eszerint másnap a szovjet kormány nyilatkozatot tesz közzé arról, hogy a kelet-európai térség és a Szovjetunió kapcsolatát az egyenlőség alapján szeretnék újraértelmezni.¹³ Hruscsov emlékirataiban megerősíti a kínai dokumentumokban foglaltakat, de azt is megemlíti, hogy a megbeszélésen Magyarország is szóba került. A találkozó hajnalig tartott – emlékezik Hruscsov –, a résztvevők megvitatták a magyar válság részleteit, és latolgatták az események lehetséges kimenetelét. Hruscsov összefoglalta a kínaiak számára a Budapestről érkezett jelentéseket. A szovjet és kínai politikusok teljes nyíltsággal fontolgatták egymás előtt, milyen következményekkel járhat egy-egy szovjet lépés. Felmerült a szovjet csapatok bevetésének lehetősége, de további mérlegelés után úgy döntöttek, elvetik a katonai megoldást. Szóba kerülhetett Mao javaslata is, hogy „hagyják az eseményeket kibontakozni”. A szovjetek végül arra a következtetésre juthattak, hogy a válság fölszámolásához nem vesznek igénybe katonai eszközöket, hagyni fogják, hogy Magyarország a saját útját járja, mivel az új kormány remélhetőleg megoldást talál majd a válságra.¹⁴

Október 30-án a helyzet tovább súlyosbodott Budapesten. Mikojan és Szuszlov aznapi jelentésükben már azt írták, hogy „a párt vezető szerveiben tehetetlenség érződik, a pártszervezetekben bomlási folyamatok játszódnak le. A garázdálkodó elemek egyre arcátlanabban viselkednek, elfoglalják a ke-

13 Si (1997) 15–16. p.; Feng–Csin (2003) 604. p.

14 Hruscsov (1997) 359–360. p.

rületi pártbizottságokat, ölik a kommunistákat. A párt fegyveres osztagainak szervezése lassan folyik. Az üzemek állnak. Az emberek otthonaikban

ülnek. A vasút nem működik, a garázdálkodó egyetemista és más felkelő elemek, taktikájukat megváltoztatva, nagyobb aktivitást tanúsítanak.” A rádiót elfoglalták. „A felkelők kijelentették, hogy csak akkor adják le a [fegyvereket], ha a szovjet csapatok elhagyják Budapestet.” A magyar hadsereg kivár, de szimpatizál a felkelőkkel.¹⁵ Aznap 14 órakor a magyar minisztertanács döntött az egypártrendszer megszüntetéséről, 14 óra 28 perckor Nagy Imre be is jelentette a rádióban, és felhívta a szovjet csapatok parancsnokságát, hogy azonnal kezdje meg a csapatok kivonását Budapest területéről. Ígéretet tett arra, hogy a kormány haladéktalanul tárgyalásokat kezdeményez a szovjet kormánnyal a szovjet csapatoknak az ország területéről való kivonásáról, és elismerte a forradalom során létrejött demokratikus helyi önkormányzati szerveket.¹⁶ Az október 28-i terv alapján a szovjet hadsereg 16 órakor beszüntette a tüzet, és megkezdte a kivonulást a fővárosból.¹⁷ A helyzet illetően alakulását szovjet pártvezetőkhez hasonlóan a kínai nagykövetség is pesszimistán ítélte meg. Félítették a követség dolgozóinak biztonságát és a Budapesten tanuló kínai egyetemisták életét, ezért a nagykövetség megkezdte az iratok rendezését és a felkészülést az ország elhagyására.¹⁸

Az SZKP KB Elnöksége ezzel egy időben ülésezett Moszkvában. A KKP javaslatát, az egyenrangú külkapcsolatokról szóló nyilatkozat kiadását vitták meg. A résztvevők a magyar kérdésben is a kompromisszumos megoldás felé hajlottak. Az ülés jegyzőkönyvéből tudni, hogy éppen belefognak a magyarországi helyzet tárgyalásába, amikor Hruscsov belépett, és beszámolt a jelenlévőknek a Liu Sao-csivel folytatott előző éjszakai megbeszélésről. Azt mondta, hogy tekintettel azon országok véleményére, amelyekben szovjet csapatok állomásoznak, ajánlatos lenne, ha még aznap elfogadnák a KKP által javasolt nyilatkozatot. Ami a népi demokratikus országokból történő csapatkivonásokat illeti, arról a Varsói Szerződés tagállamainak soron következő ülészakán döntenek majd. A Politikai Bizottság minden jelen lévő tagja egyetértett. A döntést követő vita során Bulganyin, noha támogatta a Magyarországnak címzett nyilatkozatot, arról panaszk-

15 Arhiv Prezidenta Roszsijszkoj Federacii (APRF) f. 3, op. 64, gy. 484, l. 122–124. Magyarul: *Hiányzó lapok 1956 történetéből*. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Szerk. Vjacseszlav Szereda–Alekszandr Sztikalin. Budapest, 1993, Móra Ferenc Könyvkiadó, 125–126. p.

16 Volkov (1998) 470–471. p.

17 *Zsenmin Zsipao*, 1956. november 1.

18 Jelentés a magyarországi helyzetről, 1956. október 30. KKL, 109-01041-01, 56. p.

dott, hogy „a kínai elvtársaknak helytelen elképzelésük volt a népi demokratikus országokkal fenntartott kapcsolatainkról”. Molotov azt ajánlotta, hogy haladéktalanul kezdjenek tárgyalásokat a szovjet csapatok magyarországi kivonásáról, és csak később, a többi tagország részvételével tárgyaljanak a Varsói Szerződés sorsáról. Ami pedig azt a kínai javaslatot illeti, hogy „a békés egymás mellett élés öt alapelvének” tiszteletben tartása mellett alakítsák ki a szocialista országok közötti kapcsolatokat, Molotov úgy vélte: „Más elveken alapulnak az állami vonalon fenntartott kapcsolatok, s megint másokon a pártkapcsolatok.” Vorosilov és Kaganovics is osztották az álláspontját. Sepilov azonban kijelentette: „Az események alakulása megmutatta, hogy a népi demokratikus országokkal való kapcsolataink válságban vannak. Széles körben elterjedt a szovjetellenes hangulat. Fel kell tárni a mélyen fekvő okokat.” Ezért javasolta, hogy tartsák tiszteletben a „be nem avatkozás elvét”, és kijelentette, hogy „Magyarország kormányának egyetértésével hajlandók” lesznek kivonulni. Zsukov helyeselte a kivonulást, és kijelentette: „Számunkra ez katonai-politikai lecke.” A Kelet-Németországban és Lengyelországban állomásozó szovjet csapatok kérdése sokkal súlyosabb, mondta, senki sem láthatja előre, mi történik, ha ott maradnak a szovjet erők. A vitát Hruscsov azzal zárta, hogy leszögezte: láthatóan mindannyian egyetértenek a nyilatkozat kiadásában.

Ezt követően az Elnökség megvitatta a nyilatkozattervezetet.¹⁹ Késő délután a szovjetek megküldték Liu Sao-csinek a tervezet másolatát, amely tartalmilag megegyezett Liu elképzeléseivel, néhány kifejezést és mondatot pedig egyenesen az ő javaslatából vettek át. A nyilatkozat szövegét este nyolc órakor véglegesítették az ismételten a kínai delegáció részvételével tartott elnökségi értekezleten.²⁰ Jóllehet a kínaiak nyilvánvalóan a Lengyelországban történtek kapcsán vetették fel az ötletet, a külkapcsolatok egyenjogúságáról szóló nyilatkozat a gyakorlatban a magyar válság békés úton való megoldása felé nyitott utat. A lépés arra utalt, hogy két napnyi (október 29–30.) habozás után a szovjet vezetés úgy döntött, lemond a fegyveres fellépésről. S ebben a KKP-nak, láthatuk, döntő szerepe volt.

Egészen eddig a pillanatig sem a kínaiak, sem a szovjetek nem gondoltak egy második fegyveres beavatkozásra. Az események azonban a következő huszonnégy óra alatt drámai fordulatot vettek.

19 CHSZD f. 3, op. 12, gy. 1006, l. 6–14. p.; az SZK KB Elnöksége október 30-i ülésének jegyzőkönyvét magyarul lásd Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 2006. 1956-os Intézet. 172–177. p.

20 Si (1997) 16. p.

Hruscsov az SZKP KB 1957. júniusi plenáris ülésén elmondta, hogy október 30-án kora reggel, amikor Liu Sao-csitól hazaindult, abban maradtak, hogy Magyarországon nem vetik be a szovjet hadsereget. Ezt később emlékirataiban is megerősítette. Otthon aztán elolvasta a magyarországi helyzet további romlásáról szóló jelentéseket. Az Elnökség megvitatta a válság fokozódását, és végül a fegyveres megoldás mellett voksolt. Mivel a kínaiakkal már megállapodtak abban, hogy katonai fellépés nem lesz, Hruscsov október 31-én este az Elnökség tagjainak kíséretében a reptérre hajtott, hogy felszállás előtt közösen tájékoztassák Liu Sao-csit a fordulatról. Mielőtt a kínaiak beszálltak volna a repülőgépbe, a két fél rövid egyeztetésre ült le. A kínaiak – meglepő módon – támogatásukról biztosították a szovjet vezetőket, és kijelentették, hogy egyetértenek a döntéssel.²¹

Hruscsov szerint a szovjet pártelnökség teljesen önállóan határozott arról, hogy csapataival ismételten bevonul Magyarországra. A kínaiak erről homlokegyenest mást mondanak. Si Csö emlékirataiban részletesen beszámol a történekről. Eszerint a szovjetek még október 30-án reggel megküldték Liu Sao-csinek Mikojan jelentését a helyzet súlyosbodásáról. Mivel a kínaiakhoz nem jutottak el a magyarországi hírek,²² a delegációt meglepte a kialakult helyzet, és egész nap azt vitatták. Végül két lehetőséget vázoltak fel: ki kell vonni a szovjet csapatokat Budapestről, vagy fel kell számolni a felkelést. Liu Sao-csi este felhívta Mao Ce-tungot, hogy megkérdezze, mit mondjanak a szovjeteknek. Mao azt válaszolta, mindkét lehetőségéről tárgyalhatnak, de jobbnak látta a fegyveres beavatkozást, feltéve, ha várnak vele, amíg az ellenforradalmárok megmutatják valódi arcukat, és megvárják, hogy a nép tisztábban lásson a kérdésben.²³ Este a kínai és szovjet vezetők a kínai delegáció kérésére rendkívüli értekezletet tartottak.

A megbeszélésen Liu Sao-csi és Teng Hsziao-ping azt bizonygatták a szovjeteknek, nem szabad hagyni, hogy Magyarországon a politikai hatalmat az ellenség vegye a kezébe, ezért a szovjet csapatoknak vissza kell fordulniuk, hogy megvédjék a nép hatalmát. Magyarországon más a helyzet, mint

21 Hruscsov (1997) 359–360. p.; Csao (1997) 968–971. p.

22 November 1-jén érkeztek meg a kínai külügyminisztériumba azok az október 29-i és október 30-i keltezésű táviratok a budapesti nagykövetségről, amelyek a budapesti helyzet súlyosbodásáról számoltak be. Lásd a jelentést a követségi lakásokkal szemközti utcában történekről, 1956. október 29. KKL 109-01041-01, 51. p.; Jelentés a magyarországi helyzetről, 1956. október 29. Uo. 56. p.; Nagy bejelentései, 1956. október 30. Uo. 57–58. p.

23 Si (1998) 561. p.

Lengyelországban. Az előbbiben a felkelés ellenforradalmi támadásba fordult, és mindent el kell követni, hogy mentsek a menthető. Hruscsov úgy látta, nagyon kellemetlen helyzetbe került, a szovjet csapatok visszafordítása ugyanis Magyarország teljes megszállását eredményezné, ezért inkább úgy döntöttek, hogy nem teszik meg. A kínaiak nem erősködtek tovább.²⁴

Az SZKP KB Elnökségének október 30-i üléséről készített jegyzőkönyv szerint a Moszkvában tartózkodó Pavel F. Jugyin pekingi szovjet nagykövet valamikor éjszaka – közvetlenül azután, hogy az Elnökség úgy döntött, nem lép fel katonailag Magyarországon, és nyilvánosságra hozza az egyenjogú kapcsolatokról szóló nyilatkozatot – elkészítette beszámolóját a Liual és a kínai küldöttséggel folytatott megbeszélésekről. A kínaiak nagyon megértően viselkedtek a magyar válság kapcsán, és a következők iránt érdeklődtek: Mi a helyzet? Kilép-e Magyarország a szocialista táborból? Kicsoda is Nagy? Lehet-e hinni neki? Később Hruscsov is csatlakozott a megbeszéléshez. Mint az ülés jegyzőkönyve rögzíti, Liu ismertette a KKP KB véleményét, „amely szerint a csapatoknak Magyarországon és Budapesten kell maradniuk”. Hruscsov válasza az volt: „Két út van. A háborús: a megszállás útja. A békés: a csapatok kivonása, tárgyalások.” Molotov a kínai javaslatlalt szimpatizált. Kijelentette: „A politikai helyzet világossá vált. Ellenforradalmi kormány, átmeneti kormány alakult. [...] Tisztáznunk kell viszonyunkat az új kormányhoz. Tárgyalásokat kezdünk a csapatok kivonásáról.”²⁵ Mindezt arra utal, hogy a kínai vezetők már október 30-án éjjel egyértelműen közölték új álláspontjukat, miközben a szovjetek még ingadoztak, és döntésképtelenek voltak.

Az október 31-i elnökségi ülés jegyzőkönyve viszont azt mutatja, hogy akkorra már a szovjetek is döntöttek. Felül kell vizsgálni azt az értékelést – mondta Hruscsov –, hogy „a csapatokat ne vonjuk ki Magyarországról és Budapestről”. Ehelyett határozott lépéseket kell tenni a rend helyreállítása érdekében. „Ha kivonulnánk Magyarországról, ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat.” A Szovjetunió nem engedheti meg magának, folytatta Hruscsov, hogy Egyiptomon felül odaadja nekik Magyarországot is. „Nincs más választásunk.” Ezt követően ismertette a má-

24 Vu (1999) 51–52. p.; Si (1997) 16–17. p.; Feng–Csin (2003); Csin (1998) 805–806. p.

25 CHSZD f. 3, op. 12, gy. 1006, l. 6–14; Volkov (1998) 457–463. p.

sodik katonai beavatkozás érdekében megteendő lépéseket, többek között egy Kádár vezette ideiglenes forradalmi kormány létrehozásának szükségességét (Münnich lehetne a miniszterelnök, a honvédelmi- és a belügy-

miniszter; továbbá, „Ha Nagy beleegyezik, vegyük be miniszterelnök-helyettesnek”). Az előkészítő lépések közé tartozott a találkozó Titóval, továbbá az egyeztetés Kínával, Csehszlovákiával, Romániával és Bulgáriával is. Hruscsov véleményét és javaslatát a Prezídium egyhangúlag elfogadta. A korábbi magyar kommunista vezetők, Rákosi, Gerő és Hegedüs is jelen voltak az ülésen, és maguk is egyetértettek a döntéssel.²⁶

Október 31-én Liu Sao-csit telefonon keresték a Kremlből. A szovjetek arra kérték a kínai küldöttséget, hogy egy órával korábban menjenek ki a reptérre, mert még beszélniük kell. Hruscsov rögtön közölte Liuval, hogy az Elnökség egész napos vita után megváltoztatta a véleményét, és úgy döntött, hogy támadóan lép fel Magyarországon. Liu Sao-csi egyetértett, de a szovjet katonai beavatkozás elfogadását két feltételhez kötötte: a magyar kormány kérje a szovjet segítséget, és nyerjék meg a magyar nép támogatását az akcióhoz.²⁷

26 Uo. 15–18; Volkov (1998) 479–484. p.; magyarul Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 2006, 1956-os Intézet. 182–184. p.

27 Si (1997) 16–17. p.; Feng–Csin (2003) 604–605. p.; Csin (1998) 805–806. p.

MIÉRT TÁMOGATTA MAO A FELKELÉS LEVERÉSÉT?

Az események bemutatott sorrendje bizonyítja, hogy Mao Ce-tung véleményének október 30. éjszakai megváltozása a magyar válság – egész pontosan a Nagy-kormány – megítélésében alapvető, mondhatni döntő hatással volt a szovjetekre. Maót részben Mikojan és Szuszlov október 30-i távirata – amelyről Liu Sao-csi révén értesült – készítette rá, hogy megváltoztassa álláspontját. Arra, hogy a budapesti kínai követségről érkező jelentések is szerepet játszottak Mao véleményének megváltozásában, más történelmi tények is utalnak. Egy magyar diplomata, Radványi János és Lo Ji-szu emlékei szerint Hao Tö-csing nagykövet nagyon jó viszonyban volt Kádárral. Később megvallotta neki, hogy már jóval a történetek előtt úgy látta, Nagy politikája a kapitalizmus restaurációjához vezethet Magyarországon. Szerinte Mikojan tévedett, amikor támogatta a Nagy-kormányt és a szovjet csapatok kivonását Budapestről, és meg volt győződve róla, hogy az országban csak katonai beavatkozással lehet rendet teremteni. Néhány évvel később – Radványi János emlékezete szerint – maga Mao Ce-tung erősítette meg, hogy Hao Tö-csing helyzetértékelése is hozzájárult álláspontja módosulásához. A kínai vezetés – mondta Mao Ce-tung 1959 májusában a Kínában

tartózkodó, Münnich Ferenc vezette magyar delegáció előtt – figyelmesen követte és napról napra értékelte a magyar eseményeket. A nagykövet jelentései és ajánlásai – s ekkor Mao a Csen Ji külügyminiszter mögött ülő Hao Tö-csingre mutatott – 1956-ban nagy segítséget jelentettek a gyorsan változó magyar helyzet megítélésében. Mao úgy emlékezett, a kínai nagykövetség október végén azt jelentette Pekingnek, hogy a reakciós erők egyre népszerűbbek Magyarországon, és arra figyelmeztetett, ha a Szovjetunió nem mozdítja el a Nagy vezette kormányt, az országban menthetetlenül visszaáll a kapitalista rendszer. Ennek a jelentésnek, valamint a kelet-európai kommunista pártoktól kapott értesüléseknek köszönhetően döntött úgy, kérni fogja Hruscsovot, hogy katonai eszközökkel lépjen fel a magyar revizionistákkal szemben.²⁸

A sors iróniája, hogy miközben Nagy a döntő pillanatban Kínába vetette minden bizalmát, éppen Mao volt az, aki megtette a döntő lépést, hogy a magyar vezetőt és kormányát a mélybe taszítsa. November 1-jén este tíz órakor Nagy sürgősen magához kérte Hao Tö-csinget. Két órán át beszélgettek. Nagy először azt magyarázta, hogy „a párt által a múltban elkövetett súlyos hibák vezettek ehhez a tragédiához”, és hogy „a békés tömegdemonstrációk is azt mutatják, hogy az emberek elégedetlenek”. Az, hogy ellenforradalmi lázadásnak nevezték a megmozdulásokat, még jobban elmérgesítette a helyzetet, a szovjet katonai beavatkozás pedig a robbanásig feszítette a hangulatot. „Ilyen válságos körülmények közepette történt néhány ellenforradalmi és fasiszta akció, de számuk elenyésző volt.” A magyar kormány többször is kérte a szovjet vezetőket, hogy mindezt vegyék figyelembe. Egész idő alatt folyamatosan egyeztettek Mikojannal és Szuszlovval. „Ők ugyanúgy látták és értékelték az eseményeket, mint mi.” Ezek után Nagy rátért a lényegre. Tájékoztatta Haót, hogy a szovjet kormány kiadott egy nyilatkozatot, amely arra utal, hajlandók tárgyalni, mivel elismerik, hogy ha a szovjet hadsereg továbbra is Magyarországon állomásozik, azzal csak olajat öntenek a tűzre. A valóságban azonban ennek épp az ellenkezője történik. A magyar felderítők jelentései szerint „tegnap délutántól mostanáig a szovjet csapatok nemhogy kivonultak volna Magyarországról, hanem két újabb gépesített hadosztály is érkezett az országba”. Ezzel megsértették „a magyar kormány és Mikojan közötti tárgyalásokon kivívott megállapodást”, de ez „ellentétes a szovjet kormány nyilatkozatával” is. Majd szenvedélyesen kijelentette, hogy minden lehetséges eszközzel meg kell akadályozni egy borzasztó tragédiát. „Kommunisták vagyunk. A kabinet fele kom-

28 Radványi (1970) 123., 126. p.

munista. A minisztertanács elnöke kommunista. Mindannyian a szocializmus építését szeretnék tovább folytatni. Mostanra a helyzet válságosra fordult. Hogy a fenébe kerülhetünk ilyen helyzetbe? [...] Nincs más kiút a számunkra, mint hogy az ENSZ előtt vitassuk meg a kérdést, felmondjuk a Varsói Szerződést, és bejelentsük az ország semlegességét.” Nagy szerint a tankok már csupán hatvan kilométerre vannak Budapesttől, és a szovjetek az összes vidéki repülőteret elfoglalták. Ez nyilvánvalóan előre kidolgozott terv alapján történt. A beszélgetés végén Nagy patetikusan megígérte, hogy ha a szovjet csapatok kivonulnak, azonnal vissza fogják vonni az ENSZ-hez intézett folyamodványukat. Hozzátette: „Rendkívül súlyos a helyzet. Kérem, tudassa Mao elnökkel és Csu miniszterelnökkel, arra kérjük a kínai kormányt, hogy járjon közben érdekünkben, és segítsen kieszközölni a szovjet kivonulást.”²⁹ Nagy nem tudhatta és nem is sejtette, hogy Mao azokban a percekben ennek épp az ellenkezőjét határozta el.

Moszkva döntését, hogy másodszor is beveti csapatait Magyarországon, természetesen más külpolitikai tényezők is befolyásolták. Ezek egyike az Egyesült Államok ismételt kijelentése volt, miszerint sem Magyarországot, sem a többi csatlós államot nem tekinti potenciális katonai szövetségésének. A másik fontos befolyásoló tényezőt a szuezi válság jelentette. Ez utóbbi azért, mert Moszkva számára elfogadhatatlan volt, hogy Kelet-Európában is teret veszítsen rögtön azután, hogy a Közel-Kelet kicsúszott a befolyása alól. A szuezi válság hatására a szovjetek amúgy is könnyebben nyúltak a katonai megoldáshoz a magyar kérdés rendezésekor: a Nyugat az egyiptomi felfordulással foglalkozott, és nem volt ideje a kelet-európai ügyekre. Az sem mellékes – többen is utaltak rá –, hogy a magyar válság a többi kelet-európai országban is bomlasztóan hatott, különösen igaz volt ez Kelet-Németország és Csehszlovákia esetében. S ez a KGB-t is aggasztotta. Ha nem számolják fel gyorsan a zavargásokat, a szocialista táboron belül a dominóeffektus elve érvényesülhetett volna.³⁰ Mindkét tényező másodlagos szerepet játszott azonban Mao véleményéhez képest, amikor Moszkva végül a katonai beavatkozás mellett döntött Magyarországon. Hruscsov nagy dilemma előtt állt a kelet-európai helyzet rendezésekor. Annak következtében, hogy Moszkva korábban egynemű politikai és gazdasági direktiókat kényszerített ezekre az országokra, most

29 Hao Tö-csing nagykövet által jelentett események, 1956. november 2. KKL 109-01041-01, 90–91. p.; Nagy és Hao nagykövet közötti találkozáson felmerült kérdések, 1956. november 2. Uo. 97–101. p.

30 Kramer (1996) 370–371. p.; Hu (2004) 118–120. p.

szembe kellett néznie a múltban félreállított, nem sztálinista politikusok előtérbe kerülésével. A szocialista tábor egységét csak az új kelet-európai vezetők elismerésével lehetett volna megőrizni, ők azonban kétségbe vonták a szovjet vezető szerepet, ami egyben a kelet-európai társadalmak tömegeinek véleményét is kifejezte. Ha a változásoknak szabad utat adnak, lazul a szocialista tömb kohéziója, ez viszont magának a Szovjetunióknak a biztonságát fenyegette volna.

A kínai vezetés két alapelvhez ragaszkodott a lengyel és a magyar válság során. Egyrészt – a sztálinizmus bírálatajának ürügyén – a kelet-európai országokkal karöltve igyekezett megszabadulni a szovjet nagyhatalmi sovinizmustól, s ezzel az SZKP vezető szerepétől, másrészt – ezzel párhuzamosan – megpróbált érvényt szerezni a függetlenség és egyenjogúság elvének a szocialista országok közötti kapcsolatokban. Utóbbi főként a lengyel kérdéshez való viszonyulásukban mutatkozott meg. Lengyelország esetében a kínaiak kevésbé szóltak bele a probléma megoldásába, inkább arra használták fel a válság adta alkalmat, hogy elismertessék a szovjet vezetőkkel korábbi hibáikat, és rábírják őket, hozzanak nyilvánosságra egy általános érvényű nyilatkozatot a kommunista tömbön belüli kapcsolatok új alapelveiről. A kínai vezetés örömmel közvetített a Szovjetunió és csatlósai közötti konfliktusokban, a szocialista tábor egységét és szilárdságát hangoztatta, és harcolt minden olyan intézkedéssel vagy törekvéssel szemben, amely ellentétes volt a szocializmus építésével. Ez a kínai törekvés legnyilvánvalóbban a magyar válság során mutatkozott meg.

Többen felvetették már, miért nem arra próbálták rávenni Hruscsovot, hogy Lengyelország esetében változtassa meg a döntését, és ott vesse be a Vörös Hadsereget.³¹ Mao Ce-tung és a kínai vezetés úgy ítélte meg, hogy Lengyelország Moszkva nagyhatalmi sovinizmusát támadja, míg Magyarországon a szocializmus áll a támadások keresztútjében. Mao őszintén támogatta az előbbi célt, de határozottan ellenezte az utóbbit. Az igazság kedvéért meg kell említenünk: akárcsak Moszkva, Mao is tévesen ítélte meg a lengyelországi helyzetet, de tévedett a magyarországi válság kapcsán is. Nagy és kormánya rövidlátó volt ugyan, és számos hibát is elkövetett, de soha nem árulta el a szocializmus ügyét. A Varsói Szerződés felmondása jó részben a szovjet katonai fenyegetés következménye volt.

Kína lengyel és magyar válság során játszott szerepéről az előbbieknél alapján bizonyosan állíthatjuk: a szovjet vezetők a kínaiak nélkül, egymaguk döntöttek arról, hogy nem avatkoznak be katonailag Lengyelországban, és

31 Crankshaw (1963) 54. p.

arról is, hogy október 23-án bevonulnak Budapestre. Ezzel szemben Kína döntő szerepet játszott először abban, hogy a szovjet erőket kivonják Budapestről, majd abban, hogy a szovjet hadsereget másodszor is bevessék Magyarországon. Ez a dolgozat azonban még valamire rámutat: Mao Ce-tung elérte célját, bírálta Moszkva nagyhatalmi sovinizmusát, de megőrizte a szocialista tábor egységét, amikor átsegítette Moszkvát a kelet-európai válságokon. Ebből a szemszögből tekintve osztanunk kell azoknak a történészeknek a véleményét, akik úgy látják, hogy Hruscsov egyik legjelentősebb cselekedete 1956 őszén az volt, hogy Kína figyelmét Európára irányította.³² Kelet-európai kérdésekben játszott szerepe révén a KKP új rangot vívott ki magának a nemzetközi kommunista mozgalomban. E perctől kezdve Moszkva vezető szerepét a Pekingből érkező kihívások veszélyeztették.

HIVATKOZÁSOK

[Csen] (2001)

[CSEN CSIEN] CHEN JIAN: *Mao's China and the Cold War*. Chapel Hill–London, 2001, The University of North Carolina Press.

Crankshaw (1963)

EDWARD CRANKSHAW: *The New Cold War: Moscow v. Peking*. Baltimore, 1963, Penguin Books Inc.

Csao (1997)

CSAO JUNG-MU et al. (ford.): *Szulien Kungcsantang Cujhou jiko „fantang” csituan* [Az SZKP utolsó „pártellenes” klikkje]. Peking, 1997, Csungkuo sőhuj csupanső.

Csin (1998)

CSIN CSUNG-CSI et al.: *Liu Sao-csi csuan* [Liu Sao-csi életrajza]. Peking, 1998.

Feng–Csin (2003)

FENG HSIENCSE–CSIN CSUNG-CSI [szerk.]: *Mao Ce-tung csuan, 1949–1976* [Mao Ce-tung életrajza, 1949–1976]. Peking, 2003.

Györkei–Horváth (1999)

JENŐ GYÖRKEI–MIKLÓS HORVÁTH: *Soviet Military Intervention in Hungary 1956*. Budapest, 1999, Central European University Press.

Hegedüs (1992)

HEGEDÜS ANDRÁS: *Hökocsüsze bujjilu fiko szesziang jinhsziang hszia tö shenghuo* [Hegedüs emlékiratai – élet egy eszme árnyékában]. Csen Cse-liu et al. (ford.) Peking, 1992, Sicsie csesi csupansö.

Hruscsov (1988)

Höluhsziaofu bujjilu [Hruscsov emlékiratai]. Peking, 1988, Tungfang csupansö, 1988.

Hruscsov (1997)

NYIKOLAJ SZERGEJEVICS HRUSCSOV: *Voszpominanyija. Izbrannije fragmenti*. Moszkva, 1997, Vagriusz.

Hu (2004)

HU PO: *Lengcsan jinjing hszia tö Hsziumgjali sicsien* [A magyar válság a hidegháború árnyékában]. Peking, 2004, Sicsie csesi csupansö.

Kramer (1996)

MARK KRAMER: New Evidence on Soviet Decision-Making. *Cold War International History Project Bulletin*, 9. (1996/97 Winter).

Radványi (1970)

JÁNOS RADVÁNYI: The Hungarian Revolution and the Hundred Flowers Campaign. *The China Quarterly*, 1970. 43. 121–129. p.

[Sen] (2004)

[SEN CSE-HUA] SHEN ZHIHUA: The Twentieth National Congress of the CPSU, De-Stalinization and Their Impact on the Sino-Soviet Relations. In *Cold War International History Studies*. Sanghaj, 2004, East China Normal University.

Si (1997)

SI CSÖ: Po-Hsziumg sicsien jü Liu Sao-csi fang Su. [A lengyel–magyar válság és Liu Sao-csi moszkvai látogatása]. *Pajmien Csao*, 1997. 2.

Si (1998)

SI CSÖ: *Caj lisi csüzszen senpien: Si Csö bujjilu* [A történelem óriásai mellett. Si Csö memoárja]. Sajtó alá rendezte: Li Haj-ven. Peking, 1998, Csungkung Csungjang Tanghsziao csupansö.

Volkov (1998)

V. K. VOLKOV: *Szovjetszkij Szozuz i vengerszkij krizisz 1956 goda. Dokumenti*. Moszkva, 1998, Roszszipen.

Vu (1999)

VU LENG-HSZI: *Sinien luncsan, 1956–1966: Csung-Szu kuanbszi bujjilu 1–2*. [Tíz év vita, 1956–1966: visszaemlékezés a kínai–szovjet kapcsolatokra]. Peking, 1999, 2000, Csungjang venhszien csupansö.

Zsung (1991)

ZSUNG CSE: Kolimulinkung tö jice hszinnienjenhuj [Újévi fogadás a Kremlben]. In Vajcsiaopu vajcsiaosi piencsisi [Kínai Külügyminisztérium Diplomáciatörténeti Szerkesztősége szerk.]: *Hszincsungkuo vajcsiao fengjün* [Az Új Kína külpolitikai viharai]. 2. köt. Peking, 1991, Sicsie csesi csupansö.